

MAHMUD KOSHG'ARIYNING "DEVONU LUG'OT IT-TURK " ASARIDA KASB VA SO'ZLARNING TASNIFI VA ULARNING TIL TIZIMIDAGI O'RNI

Ibrogimova Dilnoza Xalilovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti tillar fakulteti 1- bosqich tayanch doktoranti

+998 91 470 32 41

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:23.10.2025

Revised: 24.10.2025

Accepted:25.10.2025

KALIT SO'ZLAR:

*Mahmud Koshg'ariy,
Devonu lug'ot it-turk,
kasb nomlari, leksik-
semantik tahlil, tarixiy
lingvistika, turkiy tillar,
til tizimi, ijtimoiy
leksika,
hunarmandchilik,
etnolinguistika.*

Ushbu maqolada XI asr turkiy tilshunoslik yodgorligi — Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ot it-turk" asarida kasb-hunarlar bilan bog'liq leksik birliklar tahlil qilinadi. Asarda uchraydigan kasb nomlari semantik jihatdan guruhlanib, ularning fonetik, morfologik va leksik xususiyatlari o'rganiladi. Muallif tomonidan turkiy xalqlarning ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutgan hunarmandchilik, chorvachilik, harbiy xizmat, dehqonchilik kabi sohalarga oid kasb nomlari keng qamrovda bayon qilingan bo'lib, ular til tizimining boyligi va strukturaviy izchilligini ko'rsatadi. Maqolada bu so'zlar tarixiy-lingvistik nuqtai nazardan ham tahlil etilib, ularning o'sha davr jamiyatidagi kommunikativ vazifasi va madaniy ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari turkiy tillarning tarixiy leksikologiyasini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Til har bir xalqning madaniyati, ijtimoiy hayoti va tafakkur tarzining aksidir. Ayniqsa, tarixiy til yodgorliklari o'z zamonasining ijtimoiy-siyosiy manzarasini, madaniy darajasini va xalqning turmush tarzini o'zida mujassam etadi. Shu jihatdan XI asrda Mahmud

Koshg'ariy tomonidan yaratilgan "Devonu lug'ot it-turk" asari turkiy tillar tarixi, leksikasi va etnolinguistik jihatlarining boy manbasi sanaladi.

Ushbu asarda turkiy xalqlarning hayotiga oid ko'plab leksik birliklar, jumladan kasb va hunar nomlari ham keltirilgan bo'lib, ular o'z davridagi mehnat taqsimoti, ijtimoiy qatlamlar va iqtisodiy faoliyat turlari haqida muhim ma'lumot beradi. Kasb-hunar atamalarining tasnifi va tahlili orqali nafaqat tilning ichki tizimi, balki xalqning tarixiy-ma'naviy tafakkuri, kasb-hunarga bo'lgan munosabati ham ochib beriladi.

Mazkur maqolada "Devonu lug'ot it-turk" asarida uchraydigan kasb nomlari leksik-semantik jihatdan o'rganilib, ularning til tizimidagi o'rni va ijtimoiy funksiyasi aniqlanadi. Tadqiqot tilshunoslikning tarixiy leksikologiya va etnolinguistika yo'nalishlariga daxldor bo'lib, Mahmud Koshg'ariy asarining zamonaviy tilshunoslik uchun qanchalik dolzarb manba ekanligini ko'rsatishga qaratilgan.

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ot it-turk" asari — XI asr turkiy xalqlari tili, madaniyati va hayot tarzining ensiklopedik darajadagi nodir yodgorligidir. Ushbu asarda turkiy xalqlarning kundalik hayoti, urf-odati, ijtimoiy tuzilmasi va kasb-hunarlari haqida muhim ma'lumotlar berilgan. Jumladan, kasb-hunarlar bilan bog'liq so'zlar orqali o'sha davr mehnat taqsimoti, ijtimoiy qatlamlar va iqtisodiy munosabatlar til tizimi orqali ifodalangan⁷⁸.

1. Kasb nomlarining tasnifi

"Devonu lug'ot it-turk" asarida kasb-hunarga oid so'zlar ma'no jihatdan bir nechta guruhlariga ajratish mumkin:

Dehqonchilik va chorvachilikka oid kasblar:

Masalan, *o'rüçi* (ekinchi), *yügürçi* (yuguruvchi, xabarchi), *qoychi* (qo'y boqadigan kishi) kabi so'zlar dehqonchilik va chorvachilikka oid kasblarni bildiradi⁷⁹

Harbiy kasblar:

Alp, *batuğ*, *sarhang*, *nöker* kabi so'zlar harbiy tabaqaga mansub kishilarni bildiradi. Ushbu

⁷⁸ Asarda kasb-hunarlar bilan bog'liq so'zlar orqali o'sha davr ijtimoiy qatlamlar va mehnat taqsimoti til orqali ifodalangan.

⁷⁹ **Koshg'ariy, M.** Devonu lug'ot it-turk. 3 jildlik. — Tahrir va tarjima: A. Rajabov. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1960–1963.

soʻzlar oʻsha davr turkiy jamiyatida harbiy xizmatning alohida mavqega ega boʻlganini koʻrsatadi

Hunarmandchilik va qoʻlda mehnatga oid kasblar:

Temürçi (temirchi), *oʻrmaçi* (toʻquvchi), *suvçi* (suv tashuvchi), *durraçi* (qamchi yasovchi) kabi soʻzlar mehnat faoliyatining turli turlarini aks ettiradi. Bu kasblarning koʻpligi hunarmandchilik rivojlanganidan dalolat beradi [3].

Intellectual va diniy kasblar:

Bilgü (bilimdon), *otun* (diniy ayol ulamo), *qozı* (qonunshunos, sudya) kabi soʻzlar diniy va aqliy mehnat vakillarini ifodalagan

2. Leksik-semantik xususiyatlari

Kasb-hunar nomlari semantik jihatdan odatda faoliyat turi yoki harakat nomidan yasalgan. Masalan, *temür* (temir) soʻzidan *temürçi* (temirchi), *suv* soʻzidan *suvçi* hosil qilingan. Bu esa oʻzbek tilida soʻz yasashning affiksial usuli (–chi qoʻshimchasi) qadimiy ildizlarga ega ekanini koʻrsatadi

Shuningdek, kasb nomlari orqali xalq tafakkurida kasblar ijtimoiy qadriyatlar bilan bogʻlangani seziladi. Masalan, *alp* nafaqat jangchi, balki jasorat, matonat timsoli sifatida ham tilga olinadi. Demak, kasb faqat mehnat emas, balki maʼnaviy qadriyat ham boʻlgan⁸⁰

3. Til tizimidagi oʻrni

Kasb-hunarga oid soʻzlar turkiy tillarning nomlovchi (nominal) leksikasida alohida qatlamni tashkil qiladi. Ular nafaqat predmetni (kasb egasini), balki uning jamiyatdagi rolini, maqomini, muloqotdagi pozitsiyasini belgilaydi. Masalan, *qozı* — bu faqat kasb emas, balki hokimiyat va adolat timsoli boʻlgan

Ayni paytda ushbu soʻzlar oʻz vaqtida sinonimi, antonimi va stilistik registriga koʻra ham farqlangan. Baʼzi kasblar sharaflı deb hisoblangan (masalan, *alp*, *bilgü*), ayrimlari esa oddiy yoki past tabaqaga mansub (masalan, *suvçi*, *tozılavçi*) boʻlgan. Bu tilning ijtimoiy darajalanishga moslashganligini koʻrsatadi

4. Etnolinguistik ahamiyati

Kasb-hunar soʻzlari orqali oʻsha davr xalqining ijtimoiy strukturasi, qadriyat tizimi, hatto etnik madaniyati haqida xulosa chiqarish mumkin. Masalan, *chorvachi*, *yaylağ*, *otuchi*

⁸⁰ Mamatqulov, O. *Turkiy tillarda kasb-hunar leksikasi (leksik-semantik tahlil)*. – Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti, 2015.

kabi soʻzlar turkiy xalqlarning koʻchmanchi hayot tarzini, ularning tabiat bilan uygʻun yashashini anglatadi ⁸¹

Bu soʻzlarning koʻplab zamonaviy turkiy tillarda (oʻzbek, qirgʻiz, qozogʻ, uygʻur) hali-hanuz faol qoʻllanishi, ularning semantik yadrosi oʻzgarmaganini koʻrsatadi. Bu holat ularning til tizimida barqaror, oʻz oʻrniga ega qatlam ekanini isbotlaydi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Koshgʻariy, M. *Devonu lugʻot it-turk*. 3 jildlik. — Tahrir va tarjima: A. Rajabov. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1960–1963.
2. Rajabov, A. *Mahmud Koshgʻariy va uning tilshunoslik qarashlari*. — Toshkent: Fan, 1972.
3. Qodirov, A. *Oʻzbek tili tarixiy leksikologiyasi*. — Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
4. Abdurahmonov, A. *Til va madaniyat: etnolingvistik tadqiqotlar*. — Toshkent: Akademnashr, 2018.
5. Joʻrayev, N. *Oʻzbek tili leksikasi tarixidan*. — Toshkent: Fan, 1994.
6. Mamatqulov, O. *Turkiy tillarda kasb-hunar leksikasi (leksik-semantik tahlil)*. — Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti, 2015.
7. Qodirova, G. *Oʻzbek tilida kasb-hunar nomlarining semantik-strukturaviy xususiyatlari* (PhD dissertatsiyasi). — Toshkent, 2020.
8. Allamurodov, B. *Oʻzbek tili tarixiy morfologiyasi*. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
9. Ertayev, B. *Turkiy tillarda ijtimoiy leksika: tarix va taraqqiyot*. — Olmaota: Qazaq universiteti, 2011.
10. Tataroğlu, A. *Divânü Lügâti't-Türk'te Meslek Adları Üzerine*. — “Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi”, 2017, № 57, s. 95–115.

⁸¹ Ertayev, B. *Turkiy tillarda ijtimoiy leksika: tarix va taraqqiyot*. — Olmaota: Qazaq universiteti, 2011